

KÂŞGARLI MAHMUD İLE KAZAK HALK ŞAİRLERİNİN ORTAK DİLİ

The Mutual Language of Kaşgarlı Mahmud and Kazakh Minstrels

Общий язык Махмуда Кашкари и Казахских акынов

Gulbanu KOSIMOVA*

Gazi Türkiyat, Bahar 2014/14: 11-19

Özet: Yusuf Has Hâcib'in çağdaşı olan Kâşgarlı Mahmud, Hâcib'in bir dilin varlığı ve önemi konusunda taşıdığı hassasiyetten etkilenmiş ve bugün Türkoloji adını verdiğimiz bilim dalının ve dil araştırmalarında kullanılan karşılaştırmalı yöntemin temellerini ortaya koymuştur. Onun *Dîvânu Lûgati't-Türk* adlı çalışması, Türk dünyasını ilgilendiren bütün bilim dalları için en önemli kaynak niteliğindedir. Bu sözlük; Türk boyları, boy ve yer adları, hatta tıbbi, askerî ve dinî terimler hakkında orijinal bilgiler ihtiva etmektedir. Bu miras Kazak akınlarının emekleri ile örtüşmektedir. Kazak dilinin zenginliğini ortaya koyan söz konusu tarihî eserler, her açıdan büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kâşgarlı Mahmud, Kazak Dili, Halk şairi, *Dîvânu Lûgati't-Türk*.

Abstract: Mahmud Al-Kashghari, who was contemporary of Yusuf Has Hadjib, was impressed by the sensitivity of Yusuf Has Hadjib about the significance and existence of a language and set forth the base of comparative method which is used in Turkology and linguistical studies. His work *Dîvân Luğât at-Türk* is an important source for all of those branches pertinent to Turkic realm. This dictionary includes some original information such as Turkic tribes, place names, even medical, martial and religious terms. This heritage corresponds to the oral performances of Kazakh bards. The historical works which indicate the richness of Kazakh language are significant in all respects.

Key words: Kaşgarlı Mahmud, Kazakh language, bard, *Dîvânu Lûgati't-Türk*.

Аннотация: Будучи современником великого Юсуфа Баласагуни, испытавшим его влияние в особенностях во взглядах на сущность и роль языка, Кашкари ввёл в изучение языков сравнительный метод заложив основы того, что ныне мы называем тюркологией. Его самый труд является ценнейшим источником знаний всего тюркоязычного мира. В нем содержатся очень ценные и уникальные сведения о тюркских племенах, включая словарные этнонимы, топонимы, наименования различных городов, и даже медицинские, военные и религиозные термины. И все это наследие очень тесно переплетаются с трудами казахских поэтов. Бесконечно ценен исторический труд который доказывает богатство казахского языка.

Ключевые слова: Махмуд Кашкари, Казахский язык, акын, Турик сөздігі.

Kâşgarlı Mahmud'un XI. asırda yazdığı ve Türk dilinin ilk sözlüğü olarak değerlendirilen *Dîvânu Lûgati't-Türk*, büyük önder Efrasiyab'ın vatanı olmuş mukaddes mekânın tarihini ve orada mesken tutan Turan halkını tanıtan ve onların dili hakkında bilgi veren paha biçilmez bir eserdir. Bu çalışma, uzun zamandır geçmişi yok sayılan Kazak halkının asırları aşan köklü tarihinin varlığını ispatlamış ve zengin dil

* Prof. Dr., Abay Milli Pedagoji Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Kazak Dili Bölümü Öğretim Üyesi, Almatı / KAZAKİSTAN. gkosym@inbox.ru

varlığını ortaya koymuştur (Kazakçasını yayınlayan Askar Egeubay'ı minnetle anıyoruz (Egeubay 1998)).

Bugünkü Kazakistan, Kâşgarlı'nın kendi ifadesiyle:

“Tâñirdiñ özi olarga türük dep at berip, jer jüziniñ eñ biyik, mǵaylı, eñ ayası taza şuraylı ölkelerine ornalastırǵan da, olardı “öz qosımın” dep sanaǵan. Onıñ üstine, körkemdik, süykimdilik, jarkın jüzdilik, ädeptilik, jüretilik, ülkenderdi qurmetteuw, sözinde turaw, märttik, kişiktik, taǵı sonday sansız köp maqtawlıw qasietterge iye (Egeubay 1998)(Tanrı onlara Türk adını verdi. Onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ölkelerinde yerleştirmiş ve onlara “kendi ordum” demiştir. Bununla beraber, Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlama, sözünü yerine getirme, sadelik, övünmeme, yiğitlik, mertlik gibi övülmeye değer, sayısız iyilikler görülmektedir.”

şeklinde açıklanmaktadır. Türklerin geniş dünya görüşünün, ezelden beri devam edegelen gelenek-göreneklerinin, kültür ve medeniyetlerinin sergilendiği bu mirası okuyan her insan; bugün kullandığımız dilin ortak Türk dönemine dayandığını bir kez daha anlamaktadır.

Kâşgarlı'nın sözlüğü, bütün Türk dünyasını kapsayan geniş bir çalışmadır. Bu eserde verilen kelimeler ile kelime grupları, atasözleri ile veciz sözler; günümüz Türk dillerinin gelişim evrelerini gözler önüne sermektedir. Türk dillerinin tarihî gelişimi hakkında bilgi veren çalışmada Kazak halkına dair bilgileri görmek, Kazakların dünya algısının eski Türklerinki ile benzer olduğuna şahit olmak gurur vericidir. Eserde geçen boy, yer-su adlarının, etnolojik ve coğrafi terimlerin hemen hemen hepsi; günümüz Kazak dilinin kelime hazinesinde yer almaktadır. Kazakçanın söz varlığı, genel olarak ortak Türkçeden ayrıldığı zamandan beri çok değişmemiştir. O tarihlerdeki kelime yapım yolları, günümüz Kazak Türkçesiyle aynıdır. Atasözleri ile veciz sözler, günümüz Kazak insanlarının düşünce yapısına çok yakındır. Kazakların dünyaya bakışı, sıradan halktan şairine kadar hep aynıdır; bu benzerlik diğer Türk halkları için de geçerlidir. Türklerin örf-âdetlerinin, yemeklerinin ve hayvancılıkta, çiftçilikte -genel anlamda günlük yaşamda- kullandıkları her türlü araç-gerecin ismi Kazakçada aynen korunmuştur. Kökümüzü ortaya koyan etnografik terimleri tek tek ele aldığımızda şaşılacak sonuçlara ulaşmaktayız. Örneğin, söz konusu sözlükteki tarihî olayların ve hikâyelerin çoğu Kazakistan ile bağlantılıdır. *Şu, İrtiş, İdil, İle, Taraz* vb. gibi birçok coğrafi terim ve isim Kazakçada hâlâ kullanılmaktadır. XIX. asırda Mahambet, Murat gibi halk şairleri, mukaddes İdil'in Kazakların meskeni olduğunu zikretmiştir:

*Üş qıyanıñ ara boyman
Jeti jurt ketip, jol salǵan.
Jeti jurt köşip ketken soñ,
Atamız qazaq balası*

*Üç tarafın arasından
Yedi halk gelip yol yapmış.
Yedi halk göç ettikten sonra
(Buraya) atamız Kazak çocuğu*

Qonup, meken etken jer... Konup, burayı vatan edinmiş...¹

Kazakların “tedavi eden insan” anlamında kullandığı *emşi* kelimesinin *em* kelimesinden yapıldığını Kâşgarlı’nın sözlüğünden öğrenmekteyiz.

Kazaklardaki renk adlandırmalarının da eski Türklerinki ile aynı olduğunu söylelenebilir: sarıĝ- *sarı*, torıĝ- *torı*, kara- *kara*, ak- *ak* vs. Kazakların renk ayırımındaki titizliğini *burıl*, *or* kelimelerinde görmekteyiz: *burıl* beyazımsı rengi belirtirken, *or* ise kahverengi kırmızısı ile sarı arasındaki bir rengi bildirmektedir. Bu bilgileri Kâşgarlı’nın sözlüğünden öğrenmekteyiz. Renk bildiren *or* kelimesini hem Kazakçanın ağızlarında “*Or koyañday orĝıĝam oñ men solĝa*” (Redkollegiya 1999), hem de halk şairlerinin dilinde “*Or qoyañday jügintip, Aş küzendey bügiltip, Jolbarıstay şubardı tañdap miner ekenbiz*” (Aqtamberdi) görmekteyiz.

Kazaklarda birlik ve beraberliğin sembolü olan *uz* kelimesi, genellikle kalıplaşmış kelime gruplarında karşımıza çıkar: *uzday uyıp*. Bu kelime sözlükte *ağuz* şeklinde geçmektedir: “*Ağuz- yetişkin koyunun memesinden çıkan ilk süt*” (Egeubay 1998). Tarihi ses biliminde, bilindiği gibi, *g* sesi *y’ye*, *y* ise *u*, *ü*, *o*, *a’ya* değişebilir. Kazakçada dudak uyumu zayıf olduğu için ikinci hecedeki dudaksıl *u*, *i’ya* dönüşmüştür.

Bir insanın iyilik ve büyüklüğünün ölçüsünü ifade eden “*ulık pen kişik* (büyüdükçe küçük)” atasözü, Kâşgarlı’nın sözlüğünde “*Ulık bolsan, kişik bol* (büyük isen küçük ol)” şeklinde geçmektedir (Egeubay 1998).

Zenginlik ve fakirliği belirten *toq* ve *aş* kelimeleri, Kâşgarlı Mahmud’un dile getirdiği atasözünde korunmuştur “*Aş ne jemeydi, toq ne demeydi*”.

Başından çok şey geçmiş, çok şeyler görmüş bir insan için kullanılan *aqsaqal* kelimesi, bu sözlükte *aksakal er* maddesinde görülmektedir (Egeubay 1998). Burada *aqsaqal* kelimesi soyut anlamı ile değil, “beyaz sakallı insan” şeklinde somut anlamı ile kullanılmıştır. Söz konusu kelimenin soyut anlamını Kazak halk şairlerinin şiirlerinde görebilmekteyiz:

<i>Er jigitte jarasar</i>	Bir yiğide yakışır
<i>Qolma alĝan nayzası.</i>	Eline aldığı kılıcı.
<i>Bi jigitte jarasar</i>	Bir yiğide yakışır
<i>Halqıña tigen paydası.</i>	Halkına sağladığı faydası.
<i>Aqsaqalğa jarasar</i>	İhtiyara yakışır
<i>Tilewqorlıq aylası.</i>	Çözüm yolu bulması. ²

Türklerde aydınlık ile karanlığın ebedi mücadelesini simgeleyen *iñir* kelimesi, Kazakçada “zaman” anlamında hâlen kullanılmaktadır.

¹ Murat Mönkeuli (1843-1906) – Kazak halk şairi. En önemli eseri “Üş Kiyañ”.

² Buqar- Kazak halk şairi (1668 – 1781).

Sözlükte “denesinde ağı bar adam (vücutunda beyazlıklar olan insan)” diye açıklanan *ala* kelimesini “kişi alası iştin, yulki alası taştın” şeklindeki Kazak atasözünde görmekteyiz. Söz konusu kelime, burada soyut anlamıyla kullanılmıştır “kötü niyetini gizleyen, kendisini iyiymiş gibi gösteren insan” (Egeubay 1998). Bu atasözü, Kazakçada günümüzde de kullanılmaktadır. Eski Türkçede *ala* kelimesinin birçok anlamı mevcuttu. Kazak Etimoloji Sözlüğünde *ala* kelimesi şu şekilde açıklanmaktadır: “*Sayı otuzu geçen Türk dillerinin hepsinde hem tek başına, hem kelime grubu dâhilinde çok sık kullanılan bir kelimedir. Kendisinden sonra gelen kelimenin çeşidini, rengini, özelliğini bildirmek için kullanılır*” (Iskakov vd. 1966). Görüldüğü üzere bu kelime Kazakçada hem Kâşgarlı'nın ifade ettiği somut anlamı ile hem de “ikiyüzlülük, kötü niyet” olarak tarif edebileceğimiz soyut anlam ile kullanılmaktadır. Örneğin:

<i>Aulda adam bar nolsa,</i>	Köyde insan var ise
<i>Aul ala bolmaydı.</i>	Köy sıkıntıya düşmez.
<i>El iesi kut bolsa,</i>	Halkın önderi iyi olursa,
<i>Halqı ala bolmaydı.</i>	Halk sıkıntıya düşmez. (Buqar)

Aşk duygusuyla ilgili kullanılan *uzdıguw* kelimesi sözlükte şu şekilde açıklanmıştır: “*âşik olma, aşk duygusunun meydana gelmesi*” (Egeubay 1998). “*Özeği örtendi*” örneğinde kullanılan *özek* kelimesi sözlükteki anlamı tam olarak karşılamaktadır.

Eski Türkçedeki *oğlan* kelimesi, Kazakçada *ulan* şeklinde kullanılmaktadır. *Ögey* kelimesi sözlükte “*ögey ata, ögey oğul, ögey kız*” şeklinde kalıplaşmış kelime grubu içinde verilmiştir (Egeubay 1998). Aynı kullanım, Kazakçada da söz konusudur.

Kâşgarlı'da geçen soyut anlamlı kelimelerin çoğu Kazakçada anlamını korumuştur. Örneğin, sözlükte geçen *ökünüş* “pişmanlık” kelimesi Kazakçada *ökiniş* şeklindedir: “*ol telim ökünüş ökündi*”. “Mutluluk” anlamındaki *qut* kelimesi hâlen kullanılmaktadır. *Şer* kelimesi için de aynı durum söz konusudur. Bu kelimenin anlamı sözlükte “üzüntü” şeklinde verilmiştir: “*Er şerlendi*”. Bunun yanında *şer* kelimesinin bir de “karşı karşıya, yüz yüze” anlamı da vardır: “*Karşı karşıya dizilmiş asker saftı için 'şerik' kelimesi kullanılır*” (Egeubay 1998). Kâşgarlı *şerik* kelimesinin *şer*'den türediğini ifade etmiştir. Bu kelime, Kazak halk şairlerinin türkülerinde de aynı anlamda geçmektedir:

<i>Ağaymñ köp bolsa,</i>	Ağabeyin çok olursa,
<i>Ulı şerik qolmen teñ,</i>	Destekleyenin çok olur,
<i>Bilimdi tuğan jaqsılar</i>	Bilimi yaratan iyiler
<i>Az da bolsa köppen teñ.</i>	Az da olsa çokluğa denktir. ³

Şir kelimesi, sözlükte “yağ” diye açıklanmıştır: “*Bu ette şir yoq*”. Bu kelime, Kazakların bir deyiminde yer almaktadır: “*şir bitpeuw*”.

³ Aqtamberdi- Kazak halk şairi.

Qız-qırqın deyimini de, Kazakçada aynı şekliyle kullanılmaktadır. Bu deyimde geçen *qırqın* kelimesinin *küñ* (kadın köle) anlamında olduğunu Kâşgarlı'nın sözlüğünden öğrenmekteyiz (Egeubay 1998).

Sözlükte *til* kelimesinin “düşman tarafından gönderilen haber” şeklindeki soyut anlamının Türkler tarafından artık kullanılmadığı belirtilmektedir. Oysa günümüz Kazakçasında bu kelime soyut anlamı ile korunmuştur: *ol añar til tegürdi* (sözleriyle onu rencide etti).

Kazak kültüründe önemli bir yer teşkil eden *aytış* hüneri, Kâşgarlı'da *aytış* şeklinde geçmektedir. Burada *ş>s* değişimi meydana gelmiştir: *aytış-aytış*. Kâşgarlı *aytış* kelimesinin ilk anlamının “iki insanın birbiriyle selamlaşması” olduğunu açıklamaktadır. “Bir konu hakkında sözlü atışma” anlamını ise eserin ilerleyen sayfalarında “kış ile yazın atışması” kısmında görmekteyiz. Anlaşılan o ki, *aytış* o tarihte bile mevcut olan bir sanat türüdür.

Dîvânu Lûgati't-Türk'te ordu kelimesi için dört anlam verilmiştir: hükümdarların oturduğu mekân; saray; yer altında yaşayan canlıların ini; yün işlemede kullanılan alet. Bunların içinden *han sarayı*, *orda bası* ve *ordalı jılan* kelime grupları, halk ağzında halen yaşamaktadır (Redkollegiya 1999). Bu kelimelerin kullanım alanlarına bakıldığında Kazakların düşünce yapısı bakımından eski Türklerden çok uzaklaşmadığı anlaşılır. Örneğin:

<i>Bağanalı orda, bastı orda</i>	Sıra sıra çadırlar dikildi
<i>Baysal orda qonğan jurt,</i>	Halk sessiz sakin bir yere yerleşti,
<i>Aqsarı atan aspalap,</i>	Herkes atını bağlayıp,
<i>El jaylauğa şıqqan jurt.</i>	Yerleşti, (burayı) mekân edindi.
<i>Eñsesi biyik boz orda</i>	Saltanat nişanı çadırını
<i>Saltanatqa ornatqan,</i>	Yükseğe dikti
<i>Bolattan şege soqtırıp,</i>	Bolat çivi çaktırıp
<i>Şañırağın torlatqan.</i>	Bayrağını salladı. (Buqar)

Bukar adlı halk şairinin şiirinde kullandığı birçok kelimeyi “*orda, jurt, atan, caylauw, el*” *Dîvânu Lûgati't-Türk'te* de görmekteyiz.

Eski Türklerde “*ömürden ozuw (ömrünü geçirmek)*” şeklinde bir tabirin olduğunu yine aynı sözlükten öğrenmekteyiz: buradaki *oza* kelimesi “geçmiş” anlamında kullanılmıştır. Aynı kullanıma Kazakçada da rastlamaktayız: “*Ozaqı bilge anşa aymuş* (Gelmiş geçmiş bilge insanlar öyle demiş)”. *Ozuw* kelimesinin unutulmuş anlamlarını Kazak halk şairlerinin ağzında görebiliyoruz:

<i>Azaulmın Aymadet</i>	Azaul'ın Aymadet
<i>Er Dospambet ağanın</i>	Er Dospambet ağabeyin
<i>Han ulma nesi jok,</i>	Padişah oğlundan neyi eksik
<i>Bi ulman nesi kem?</i>	Biricik oğlunun neyi yok?

<i>Düniyenin başı sayran, tübi oyran.</i>	Dünyanın başı eğlence, dibi boşluk
<i>Ozar soydı bul düniye</i>	Fanıdır bu dünya
<i>Azaulın Aymadet</i>	Azaul'ın Aymadet
<i>Er Dospambet ağadan.</i>	Er Dospambet ağabey. (Dospambet ⁴)

Kâşgarlı sözlüğünde ele alınan hayvan isimlerinin Kazakçadaki durumlarına baktığımızda çok farklı bir durumla karşılaşılır: buğra-*bura* (uğ->u değişimi), ögüz-*ögiz*, aşuq-*asıq*, ilik-*jilik*, örküş-*örkeş*, oğlaq-*laq*, (og->ı değişimi meydana gelmiştir; Eski Türkçenin kurallarına göre, kelime *l* sesi ile başlamaz. Bu yüzden *lak*'ın telaffuzu sırasında *ı* sesi de çıkarmış gibi olur), eşkek-*eşek*, eşkü-*eşki*, azman-*azban* (m>b), ingan-*inçen*, adğır-*ayğır* (d Kazakçada *y*'ye denktir), qoşnar-*qoşqar*, buyda-*buyda* (devenin burun deliklerinden geçirilen ip), kögen-*kögen* (buzağı ve koyunların boynuna bağlanan ip). İlk başlarda sadece at dışkısı için kullanılan *tezek* kelimesi, günümüzde bütün hayvanların dışkısı için kullanılan bir kelime olmuştur.

Kazakçadaki "toplama, sonuç" anlamında kullanılan *toqtı-torım* kelime grubunda geçen *torım* kelimesinin Eski Türkçede "deve yavrusu" anlamında kullanıldığını da adı geçen sözlükten öğrenmekteyiz.

Sözlükteki birçok atasözü Kazakçada hâlen kullanılmaktadır: "Ögüzdiñ ayağı bol-*ğanşa*, buzaudıñ başı bolsa (öküzün ayağı olacağına buzağının başı olsaydı), İngen añırasa, bota bozdar (dişi deve bağırsa, deve yavrusu ağlar)".

"Hayvanlara koyulan işaret" anlamındaki *tamğa* kelimesi Kazakçada *tañba* şeklindedir. Burada Kâşgarlı'nın deyiimiyle, kök ile ek arasında ses değişimi yani meta-tez (göçüşme) gerçekleşmiştir.

Sözlükte geçen evcil hayvan adlarının çoğunun da aynen korunduğu söylenebilir: suvlağ-*suat*, qısraq-*qısraq*.

Giysi isimlerinden bazılarının Kazakçadaki karşılıkları: ton-*ton*, küpik-*küpi*, tügme-*tüyme*, etük-*etik*, işük-*işik* (samur, sansar gibi hayvanların kürkünden yapılan ve sıcak tutan giysi), elri-*eltiri* (oğlak derisine *eltiri* adı verilmiş). Ayrıca, sözlükte "çalışırken kullanılan giysi" diye açıklanan *ıştan* kelimesi günümüz Kazak ağızlarında "pantolon" anlamında kullanılmaktadır (Redkollegiya 1999).

Alet-edevat isimlerinin Kazakçadaki karşılıkları da dikkat çekicidir: közegü-*köseüw*, ketmen-*ketpen*, uğ-*uuq* (kiyiz üydiñ uğı), kıldız-*kiyiz*, orğaq-*oraq* (g sesi düşmüştür), qısqaş-*qısqaş*, ütük-*ütik* (kürek gibi demirden yapılmış alet, giysi kırışıklarını giderir, ısıtılarak ve giysi üzerine bastırılarak kullanılır), oru-*ura* (buğday, arpa, darı gibi azıkların saklanması için kazılan yer), qürüğ-*qurıq* (Kazakçada kelime yumuşak ünsüz ile bitmez, bu yüzden g>k değişimi meydana gelmiştir), qamşı-*qamşı*, otun-*otin*, oğurşiq-*urşiq* (tarihî sesbiliminde bilinen o>u değişimi meydana gelmiştir), elgek-*elek* (sözlükte bu kelimenin *elgedi-eledi* (ol uneledi) kelimesinden türediği ifade edilmiştir,

⁴ Dospambet- Kazak halk şairi, halk kahramanı (1490- 1523).

kelimenin kökündeki g sesi düşmüştür. Eski Türkçedeki g ve ğ seslerinin düşmesi, bilinen bir ses olayıdır.)

Bitki isimlerinden “andüz-andız” (sözlükte “toprak altından kazılarak alınan bir bitki köküdür, mide ve karın ağrılarına iyi gelir” şeklinde geçmektedir); yiyecek isimlerinden: ayran-ayran, qatıq-qatıq, tariğ-tarı (yemek isimlerinin hepsinde g ve ğ sesleri düşmüştür), küğürmaş-kuurmaş (kavrulmuş buğday), auq-azıq, sarığ örük-sarı örük, qara örük-qara örük, arpa-arpa, qurut-kurt, kömeş-kömeş (fırında kor üzerinde pişirilen ekmek, Kazakçanın batı ağzında kullanılmaktadır) (Redkollegiya 1999) şeklindedir. Kazakların millî içeceği olan qımız da Kâşgarlı'nın sözlüğünde aynen geçmektedir. Ayrıca, qağüt- talqan veya jent isimleriyle de kullanılmaktadır. Kâşgarlı'nın bahsini ettiği “jörgemeş” yemeği, Kazakların çok sevdiği yemek çeşididir: jörgem. Sözlükte “qara etmek” şeklinde geçen yemeğin yapılış şekli, günümüz Kazak mutfağındaki holodets¹* andırmaktadır.

Sözlükte geçen savaş aleti isimlerinden qılış kelimesi, Kazakçada aynen korunmuştur. Ülüş kelimesi de Kazakçadaki ulıs ile aynıdır. Ölçü birimlerinin karşılıkları: qūlaş-qūlaş, batman- batpan, qarış-qarıs (ş>s).

Kılıç, bıçak, hançer gibi aletlerin sapına takılan tuğırı kelimesi, Kazakçada tüğır şeklinde kullanılmaktadır ve bu kelimenin birçok anlamı vardır.

İlk zamanlarda organ adlarına dâhil edilen ağ-ay (bacakların arasındaki boşluk) kelimesi, Kazakçada anlam değişmesine uğrayarak bir giysi adı olarak kullanılmaktadır.

Kap-kacak isimleri arasındaki şanaq, ayaq, kese kelimeleri ve Kazak örf-âdetlerinde sıkça geçen sıqtauw kelimesi de Kâşgarlı sözlüğünde aynen yer almaktadır. Eski Türkçedeki ayaq kelimesinin kese anlamına ise S.Toraygırov'un şiirinde rastlanmaktadır:

Körgende kümis kese, altın ayaq	Kıms kese, altın kap-kacak gördüğümde
Bir sözdi tamağıma qoydım tayap	Dilimi yuttum
Qay momınnıñ malı bar bul ayaqta	Buralarda hangi insanın malı barkı var
Demeyinşe bolmadı qarap jay-aq	Etrafa bakınmadan sorup soruşturmada anlaşılmaz
Otırdım, körsem jekip tastar ma dep	“Görürsem çekip bırakır mı?” diye oturdum
Şal ayttı: “Körinüzder, jasqanba”,- dep	İhtiyar dedi ki: Bakın, çekinmeyin
Keseni qolıma alıp qaray berdim	Keseyi elime alıp baktım
İşinde naqaq jas bar ma dep	“İçinde masumun gözyaşı var mı?” diye.

Eski Türkçedeki birçok coğrafî terim, Kazakçada aynen korunmuştur. Kadınların, elbiselerinde taşıdıkları bir çeşit küçük bıçak anlamındaki kezdik kelimesi, günümüz Kazakçasında kezlik şeklinde yaşamaktadır.

* Holodets: hayvan bağırsaklarından yapılan ve dondurularak soğuk tüketilen yemek.

Köş kelimesinin başlangıçta herhangi bir hareketi ifade ettiğini, daha sonra bilinen anlamını kazandığını Kâşgarlı'nın çalışmasından öğrenmekteyiz.

Kazakçada bir müzik aleti ismi olan *qobız*, Kâşgarlı'da *qobuz* şeklinde; *sıbzı* ise *sıbzı* şeklinde geçmektedir. Düğün sırasında dünürlerin birbirlerine verdiği hediyeyi ifade eden *kiyit* kelimesi, sözlükte *kedzüt* şeklinde yer almaktadır; burada *đ->i* değişimini görmekteyiz. Keçe işleminde kullanılan ve "tutarak dikmek" anlamında kullanılan *qadziğ* kelimesi, *qarpu* şeklinde değişmiştir. Kazaklarda beşiğin bir aksanı için kullanılan *şimek* kelimesi, sözlükte *şübek* (*b>m*) şeklinde görülmektedir. "Gelinin anne-babasının evi" anlamındaki *törkin* kelimesi ile akrabalık isimlerinden *baldı* kelimesi ise Kazak dilinde aynen korunmuştur.

Hayvan, kuş isimlerinden *qızquş* kelimesi de dikkat çekicidir. Bu kelime, Kâşgarlı'nın eserinde "insanın üzerine düşecekmişçesine alçaklarda uçan bir kuş cinsidir" şeklinde açıklanmıştır. XIX. asırda, Kazak halk şairi Mahambet'in İsatay'dan kovulması üzerine yaktığı ağıtta derdini *qızquş* ile paylaştığı görülür:

<i>Ua, qızquş kus, qızquş qus,</i>	<i>Ey kızkuş, ey kızkuş,</i>
<i>Qanatıñ qattı, moyıñ bos,</i>	<i>Kanadın sert, boynun zayıf.</i>
<i>İsatay'dan ayrılıp,</i>	<i>İsatay'dan ayrılıp,</i>
<i>Jalğızdıqpen boldım dos.</i>	<i>Yalnızlık ile arkadaş oldum.</i>

<i>Seni kölden ayırğan,</i>	<i>Seni gölden ayıran,</i>
<i>Laşm qustıñ tepkini.</i>	<i>Laçın kuşun tekmesi.</i>
<i>Meni elden ayırğan,</i>	<i>Beni halkımdan ayıran,</i>
<i>Han Jängirdiñ ekpini.</i>	<i>Jangir padişahın yakınları. (Mahambet)</i>

Bu mısralardan da anlaşıldığı gibi, *qızquş* kanadının sert olmasına rağmen, boynu zayıf bir kuştur. Bu yüzden gölün etrafında uçar durur. Şiirin devamında yer alan *tolarsaq* kelimesi de söz konusu sözlükte geçmektedir ve Kazakçada anlamını muhafaza etmiştir: "hayvanın arka ayağına takılan ökçe".

<i>Tolarsaqtan saz keşip</i>	<i>Ökçesiyle çamurdan geçip</i>
<i>Toqtamay tartıp şığıuğa</i>	<i>Durmadan çekerek geçmeye</i>
<i>Qas ülekten tuğan kâtepti</i>	<i>Düşman deveden doğan deve yavrusu</i>
<i>Qara nar kerek bizdiñ bul iske.</i>	<i>Siyah nar lazım bize bu iş için. (Mahambet)</i>

Yine Mahambet'in "Ereuwil atqa salmay" adlı şiirinde geçen *terlik* kelimesi *Dîvânu Lûgati't-Türk*'te de geçmektedir:

<i>Ereuwil atqa er şalmay</i>	<i>Yarışa çıkacak ata eyer yerleştirmek</i>
<i>Egeuwli nayza qolğa almay,</i>	<i>Bilenmiş kılıcı ele almak</i>
<i>Eñkuw-eñkuw jer şalmay,</i>	<i>Eğik eğik yerden çıkmalı,</i>
<i>Tebingi terge şirimey,</i>	<i>Tepinmekten tere boğulmalı</i>
<i>Terliği mayday erimey,</i>	<i>Terliği yağ gibi erimeli</i>
<i>Erlerdiñ isi biter me?</i>	<i>Yiğitlerin işi biter mi?⁵</i>

⁵ Mahambet- Kazak halk şairi (1804 -1846).

Sözlükte “*terlik- ter emmesi için eyerin altına serilen keçe örtü*” şeklinde açıklanmıştır.

Dîvânu Lûgati't-Türk'te yer altı zenginlikleri için kullanılan kelimeler, Kazakçada olduğu gibi korunmuştur: *qorğasın, mıs, altın, kumis, kömir, temir* vs.

Ortak dilimizin hazinesi olan *Dîvânu Lûgati't-Türk*, Kazakların millî kimliğini ortaya koyan ve kültürümüze de büyük katkısı olan muazzam bir çalışmadır.

SONUÇ

Yukarıda ele aldığımız örnekler, uzun zamandır ayrı kaldığımız ortak Türk mirasını ortaya çıkarmaktadır. Bu miras, dil malzemelerinde olduğu gibi kültürel malzemelerde de kendisini göstermektedir. Zaman içinde, Kazak toplumunda hem dil malzemesi hem de kültürel malzeme açısından ortak Türk mirasından bir uzaklaşma söz konusu olmuştur. Ancak, bu uzaklaşma Türk kültürünü unutmak şeklinde olmamıştır. Türkçenin ortak dil hazinesindeki bir kelimedeki fonetik açıdan değişiklik söz konusu olmuştur da semantik anlamda ortaklık korunmuştur veya tersi bir durum söz konusu olmuştur. Bunların tespiti, bir dilin tarihinin doğru yazılmasında ve sonraki nesillere doğru aktarımında önemli rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Besim (1972), *Dîvânu Lûgati't-Türk Dizini*, Ankara: TDK Yayınları.
- BAYDILDAEV, Mayram; MAĞAUIŃ, Muhtar (1984), *Bes ğasır jrlaydı*, 1 tom, Almatı.
- EGEUBAY, Askar (1997), *Türük Tilderdiñ Jinagi*, Almatı.
- ISKAKOV, Adıl; SIZDIKOVA, Roza; SARIBAYEV, Şerali (1966), *Qazaq tiliniñ qısqaşa etimologiyalıq sözdiği*, Almatı.
- KARAŞLAR, Selda (2011), “Tarihsel Oğuz İsim Sözcüklerinin Kazak Türkçesindeki Görünümü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 4, S: 19, s. 89-99.
- QAŞQARI, Mahmud (1997), *Türük sözdiği*, Almatı.
- QOSIMOVA, Gülbanu (2010), *Tarihi ataulardıñ etimologiyası*, Almatı.
- MAHAMBET (2002), *Meniñ atım- Mahambet*, Almatı.
- NADELYAEV, Vladimir; NASILOV, Dmitriy; TENİŞEV, Edhyam (1969), *Drevnetyurkskiy slovar*, Leningrad.
- Qazaq Tiliniñ Diyalektologiyalıq Sözdigi* (1999), Redkollegiya, Almatı.
- SIZDIKOVA, Roza (1997), *Söz qudireti*, Almatı.
- TORAYĖIROV, Sultan Mahmud (2004), *Şığarmalar cinağı*, Almatı.